

Vapaan sivistystyön olemus

Harva, Urpo. 1982. Vapaan sivistystyön olemus. Aikuiskasvatus 2, 3, 100—103. — Artikkelissa tarkastellaan vapaan sivistystyön sekä myös laajemmin aikuiskasvatuksen lähtökohtia. Aikuiskoulutuspolitiikka ja yhteiskuntapolitiikka nähdään terminologisesti täsmentymättöminä, sekä niiden sisältämät tavoitteet vieraina humanistiselle traditiolle. Kirjoittajan näkemyksen mukaan vapaan sivistystyön olemukseen kuuluu vapaan itsekasvatuspyrkimyksen herättäminen ja edistäminen. Artikkelin lopussa tarkastellaan työn, vapaa-ajan ja sivistyksen välisiä suhteita.

Juha Sihvosen mukaan (1982) vapaan sivistystyön olemus on vaarassa: Valtiollinen sääntely riistää vapaalta sivistystyöltä autonomian ja pyrkimys hahmotella yhteinen ihmiskuva kaiken aikuiskasvatuksen pohjaksi syrjäyttää Castrénin omaksuman ihmiskuvan, joka on tähän asti ollut vapaan sivistystyömme perustana. Vapaata sivistystyötä muutetaan nyt ”kunnalliseksi aikuiskoulutukseksi”, mistä seuraa vapaan sivistystyön katoaminen.

Castrénin näkemyksen omaksuminen merkitsee vapaan sivistystyön demokraattisen vapauden puolustamista valtion holhousta vastaan. Sihvosen mielestä Castrénin sivistysajatuksen ytimenä on sivistynyt ihminen. Castrénin sivistyskäsitteet nojaa Snellmanin kautta klassiseen saksalaiseen idealismiin. Lisättäköön tähän, että tuohon idealismiin liittyy uushumanismi, jonka juuret ovat antiikin humanismissa. Castrénin ihmiskatsomus on siis humanistinen ja näin ollen voidaan sanoa, että Sihvosen näkemänä vaarana on antihumanismi.

Aikuiskasvatus ja koulutuspolitiikka

Antaako meneillään oleva kehitys aihetta Sihvosen tuntemaan huoleen, eletäänkö todella vaaran vuosia? Kun minulla ei ole enää kokemusta aikuiskasvatuksen kentältä rajoitun etsimään vastausta kirjallisuudesta.

Aikuiskoulutuskomitean mukaan aikuiskoulutus on koulutusjärjestelmän ”elimellinen osa” ja aikuiskoulutuspolitiikka on koulutuspolitiikan osa. Koulutuspolitiikan yleistavoitteet määräytyvät yhteiskuntapolitiikan yleistavoitteista, joihin ne on kiinteästi ankkuroitava.

Koulutuspoliittisista suunnitelmista on mahdollon saada täsmällistä kuvaa terminologisen epätäsmällisyyden vuoksi. Määrittelemättä näet jätetään mitä tarkoittaa koulu, koulujärjestelmä, koulutus, koulutusjärjestelmä, koulutuspolitiikka, kasvatus, kasvatusjärjestelmä ja kasvatuspolitiikka. Tämä puute on esimerkiksi aikuiskoulutuskomitean ja koulutusko-

mitean (1971) mietinnöissä sekä Reijo Raivolan (1982) ja Jukka Sarjalan (1982) teoksissa. Sekaannusta voi aiheuttaa myös se, että aikuiskasvatus ja aikuiskoulutus sanoja käytetään ilmaisematta, ovatko ne synonyymeja. Jukka Tuomisto toteaa (1977), että aikuiskoulutussanan käyttöönotto 1960-luvulla kuvastaa sitä tendenssiä, että aikuiskasvatus halutaan tehdä kokonaisuudessaan, siis myös vapaa sivistystyö mukaanluettuna, koulutusjärjestelmän osaksi.

Koulutusjärjestelmästä puhutaan usein sanomatta, kuuluvatko siihen esimerkiksi auto-, konekirjoitus- ja tanssikoulut sekä moninainen kurssitoiminta. Koulutuspolitiikasta saadaan puutteellinen kuva, ellei sanota, harjoittavatko sitä valtion ja kunnan lisäksi myös muut yhteisöt. Kun tätä ei sanota tahdotaan ehkä tahallisesti salata koulutuspolitiikan harjoittajia silloin kun sitä harjoittaa valtio. Suuri osa kansalaisia näet pitää valtiojohtoisuutta sivistyselämässä demokratian vastaisena.

Kun sanotaan, että koulutuspolitiikka on valtion määräämää, herää kysymys kenen määräämää se silloin oikein on. Onko se eduskunnan, hallituksen, opetusministeriön vai kouluhallituksen määräämää vaiko kansan? Tuskinpa vain. Raivola sanoo, että suuri vaikutus koulutuspolitiikkaan on kouluhallinnon virkamiehillä, siis byrokraateilla.

Mitä on sivistys?

Castrénin käyttämä sana sivistys oli tuolloin kielessämme melko nuori (Harva 1943). Se oli vastine uushumanismin *bildung*-sanalle, jolla tarkoitettiin kreikkalaisten humanistien *paideiaa*.

Koska olen kirjoittanut paideiasta muissa yhteyksissä (esim. 1977, 1979, 1981), puhun siitä tässä mahdollisimman niukasti.

Koko yhteiskunnan tuli palvella paideiaa, mm. lainsäädännön. Aristoteles sanoo: "Lainsäätäjän tekona on kasvatus suuressa, kasvatus on lainsäädäntöä pienessä".

Kun koko kasvatus, myös aikuiskasvatus, vapaata sivistystyötä myöten ankkuroidaan yhteiskuntapolitiikkaan, pannaan palvelemaan sen tavoitteita, ollaan antihumanismin tiellä. Aikuiskoulutuskomitea ilmeisesti haluaisi pitää kiinni humanistisesta traditiosta: siksi se sanoo, että koulutuspolitiikassa on perusarvona humaaniisuus ja että "yhteiskuntapolitiikan on kokonaisuudessaan rakennettava ihmisyyden perusarvoille". Mutta noihin aikoihin oli jo voimakkaasti vaikuttamassa yhteiskuntakeskeinen ihmiskäsitys: sen tähden ko-

mittea alistaa koulutuspolitiikan yhteiskuntapolitiikalle.

En syvenny tässä yksilön ja yhteiskunnan suhteeseen, totean vain lyhyesti, että humanistinen ihmiskäsitys on individualistinen, yksilökeskeinen ei yhteiskuntakeskeinen. Yksilöt eivät ole valtiota varten, vaan valtio on yksilöitä varten. Tämä ei tietenkään merkitse, että humanismi kieltäisi ihmisen sosiaalisen puolen.

Aikuiskoulutuskomitean vaatimus, että yhteiskuntapolitiikka on rakennettava ihmisyyden perusarvoille, jää tietenkin vain hurskaaksi toiveeksi. Kasvatuksen instituutioillahan ei ole poliittista valtaa asettaakseen yhteiskuntapolitiikan tavoitteet kasvatuksen maailmassa ehkä omaksuttujen humanististen perusarvojen mukaisesti. Komitean mielestä näiden perusarvojen mukaista on aikuiskoulutuspolitiikan asettaminen tuotantoideologiaa vastaan, mutta tämä merkitsisi asettumista vallitsevaa yhteiskuntapolitiikkaa vastaan ja tätähän aikuiskoulutuspolitiikka ei saa tehdä, koska sen pitää määräytyä yhteiskuntapolitiikan yleistavoitteista.

Tästä ristiriidasta voi pelastaa vain kasvatuksen autonomia, ideologinen vapaus. Kasvatuksella ei kaikissa vaiheissaan voi olla samalaista autonomiaa. Esimerkiksi peruskoulun pitää suuressa määrässä palvella yhteiskuntapolitiittisia tavoitteita, joskin monet pedagogit ovatkin sitä mieltä, että se palvelee liikaa esimerkiksi tuotantoideologiaa. Mutta vapaalla sivistystyöllä voi ja sillä pitää olla humanistisen katsomuksen mukaan suuri autonomia. Tällöin sen piirissä on mahdollista, jos vain halutaan, syventyä esimerkiksi tuotantoideologian kritiikkiin. Jos tämä johtaa asettumiseen tuotantoideologiaa vastaan, se ilmenee aikuisopiskelijoiden osallistuessa kansalaisina poliittiseen elämään.

Tarkoitan yleisellä koulujärjestelmällä peruskoulun, lukion ja ammatillisen koulun muodostamaa kokonaisuutta ja koulupolitiikalla tämän kokonaisuuden säätelyä julkisen vallan toimesta. Koulujärjestelmällä saa ja pitääkin olla yhteiskuntapoliittinen tehtävä.

Vapaan sivistystyön pitää olla koulujärjestelmän ulkopuolella, muuten se kadottaa olemuksensa. Juuri tällöin sillä on myös tärkeä yhteiskunnallinen funktio, kuten muulla vapaalla sivistyselämällä: lehdistöllä, kirjallisuudella, taiteella, tieteellä.

Nykyisin puhutaan yleisesti vain koulutusjärjestelmästä ja koulutuspolitiikasta juuriin erittelemättä osa-alueita ja tutkimatta niiden erityistä luonnetta. Tärkeätä olisi kuitenkin selvittää, mitä koulutusjärjestelmään

kuuluu koulujärjestelmän lisäksi. Koulujärjestelmän ulkopuolellahan on monenlaista koulutusta. Jos senkin hoitamista nimitetään koulutuspolitiikaksi on todettava, että huomattavaa osaa siitä ei hoida valtio tai kunnat, vaan monenlaiset yhteisöt, esimerkiksi firmat. Mainitakoon, että Sarjala käsittelee teoksessaan Suomalainen koulutuspolitiikka koulupolitiikka ja aikuiskoulutuspolitiikkaa mutta ei korkeakoulupolitiikkaa.

Kun puhutaan yleensä vain koulutuspolitiikasta herää epäily, että kaikki koulutus — myös aikuiskoulutus sekä korkeakoulujen ja yliopistojen antama koulutus — halutaan valtaa yhtenäiseksi kokonaisuudeksi, jota säätelee valtion hallitsema koulutuspolitiikka ja jonka tavoitteet määräytyvät yhteiskuntapolitiikan tavoitteista. Pyrkimys ensin valtiollistaa yksityiset yliopistot ja sitten uudistaa yliopistojen tutkinnot ammattipainoisiksi viittaa tähän suuntaan.

Tällainen totalitaarinen kasvatusjärjestelmä onkin sosialistisissa maissa, siinä ei ole mitään sijaa vapaalle sivistystyölle castrenilais-humanistisessa merkityksessä.

Minun vakaumukseni mukaan on puolustettava vapaata sivistystyötä, jonka olemukseen kuuluu kuten Castrén kuuluisassa määritelmässään sanoo **vapaan itsekasvatuspyrkimyksen herättäminen ja edistäminen**. Ellemme sotte perinpohjin käsitteitä, sitä ei voi nimittää koulutukseksi, ei kukaan puhu itsekoulutuksesta. Itsekasvattaja asettaa tavoitteensa itse kun taas koulutuksen tavoitteet asetetaan ulkoapäin.

Vapaa sivistystyön puolustaminen on entistä tärkeämpää siitä syystä, että sivistysyliopiston idea on joutunut vaaraan yliopiston muuttuessa yhä enemmän korkeimman ammattikasvatuksen laitokseksi. Sivistysyliopisto — *Bildungsuniversität* — ja vapaa sivistystyö — *Freie Bildungsarbeit* — ovat siinneet samasta hengestä — humanismin hengestä.

Vapaa sivistystyö ja ammattisivistys

Vapaan sivistystyön suhde ammattisivistykseen on ollut jatkuvan pohdinnan kohteena.

Sivistysyliopistossa uskottiin, että tiede sivistää — *Bildung durch Wissenschaft* — työn arvoa korostavat ovat väittäneet, että työ sivistää — *Bildung durch Arbeit*. Edellinen lause on menettänyt totuuttaan sitä mukaa kuin tiede ovat specialisoituneet yhä pitemmälle, jäl-

kimmäinen taas työn specialisoituessa usein pelkäsi mekaaniseksi toiminnaksi.

Castrénin mukaan puhdas ammattisivistys ei kuulu vapaaseen sivistystyöhön. Yleissivistys kylläkin karttuu elämän harrastusten yhteydessä, joihin myös ammattityö ”onnellisissa tapauksissa” kuuluu. Tässäkin Castrén on humanismin perillinen.

Kreikkalaisen käsityksen mukaan eniten ihmisen olemuksen mukaista on todellisuuden henkinen katselu, teoreettinen elämä — *bios theoretikos*, latinaksi *vita contemplativa*. Se edellyttää vapaa-aikaa — *skhole* — täydellistä vapautumista työstä, minkä kreikkalaisessa yhteiskunnassa teki mahdolliseksi orjalaitos. Aristoteles unelmoi ajasta, jolloin koneet korvaavat orjat. Työtä tehdään vapaa-ajan saamiseksi, joten työllä on vain välinearvo.

Vapaa-ajan omaaminen asettaa ihmiselle korkean eettisen velvoitteen: vapaa-aika on täytettävä vapaalla toiminnalla — *elleutheron ergon* — tieteiden ja taiteiden harrastuksella (*artes liberales*).

Teoreettista elämäntapaa alempi on praktinen elämäntapa — *bios praktikos*, latinaksi *vita activa*, johon mm. työ kuuluu. Sen luonteen määräävät elämän välttämättömyydet *tanankaia*, siksi praktinen toiminta on epävapaita toimintaa ja siihen tarvittavat taidot ovat epävapaita orjallisia (*artes serviles*: servus merkitsee orjaa). Serviilit tiedot ja taidot ovat siis ammatillista sivistystä ja niiden vastakohta on vapaa sivistys.

Uskonpuhdistus loi kokonaan toisenlaisen työnfilosofian julistaen työn arvoa ja korottaen työn jopa julumalanpalvelukseksi. Marxin työnfilosofia vahvisti tätä käsitystä joskin Marxilla on työnfilosofiassa myös aristoteelinen elementti (Harva 1977), se on jäänyt kuitenkin unholaan, vaikka Marxin vävy Lafarque on koettanut tuoda sitä esiin 1880 ilmestyneessä kirjassaan.

Me olemme siinä määrin protestanttis-marxilaisen työnfilosofian kammitsoissa, että kreikkalainen käsitys työstä tuntuu meistä melkein mielettömältä. Tuotantovoimien kehitys on kuitenkin ruvennut avaamaan silmiä. Työn rationalisoinnin, energiankäytön tehostumisen ja automaation vaikutuksesta miljoonat ovat joutuneet työttömiksi. Työttömyys ei kuitenkaan merkitse heille onnellista vapaa-aikaa — *skhole* — vaan onnettomuutta ja sivistys-harrastusten lamaa.

Kun yhteiskunta kumminkin pystyy elättämään työttömät on havaittu, että toimeentulon kytkentä työhön ei ole teollisessa yhteiskunnassa enää välttämätöntä. Toimeentulo

voidaan taata jokaiselle maksamalla kohtuullinen perustulo.

On ruvettu myös oivaltamaan, ettei ole enää tarpeen kytkeä yhteen työtä ja koulutusta. Toisin monet ajattelevat vieläkin, että koulutuksen pitää tähdätä työvalmiuteen (tämä oli tutkinnonuudistuksen perusajatuksia) ja että ihmisten pitää saada koulutustaan vastaavaa työtä. Itä-saksalainen filosofi Rudolf Bahro on terävästi kritikoinut tällaista kytkentää, jossa sivistys alennetaan pelkäksi välineeksi ja kielletään oikeus vapaaseen sivistykseen. Ergo-sentrinen ihmis- ja sivistyskäsitys on siis jo saanut kriittikkonsa. *Ergolatria* — työnpalvonta — on ruvennut tuntumaan irvokkaalta miljoonien ollessa vailla työtä.

Eteemme on auennut mahdollisuus astua vapaa-ajan kulttuuriyhteiskuntaan, jossa työtä ei tehdä rajattomaan taloudelliseen kasvuun pyrkien, vaan jossa tyydytään kohtuulliseen toimeentuloon ja jossa työn perimmäisenä tarkoituksena on lainatakseni Aristotelesta vapaa-ajan saaminen.

Kaksi unelmaa

Ihmiskunta on aina unelmoinut rauhasta ja vapautumisesta työn ikeestä. Aristoteles sanoi, että ne ovat vapaan sivistyksen välttämättömiä edellytyksiä.

Onko noiden unelmien todellistaminen aikuiskasvatuksen, vapaan sivistystyön päämääriä? Yleisemmin kysyen, onko päämääränä parempi yhteiskunta ja täydellisempi ihminen?

Niin Fauren raportin kuin Botkinin raportin vastaus on myönteinen, samoin Castrénin vastaus. Vapaan sivistystyön tulee hänen määritelmänsä mukaan pyrkiä siihen, että ihmiset ”täydellisemmin kehittyisivät sivistyneiksi ihmisiksi ja vastuukykyisiksi yhteiskunnan jäseniksi”.

Fauren raporttia vastaan on sanottava vain, ettei päämääräksi saa asettaa täydellistä ihmistä, humanismin näkökulmasta tämä on hybristä. Castrén puhuu vain täydellisemmästä ihmisestä, humanismi tyytyy tähän tietäen ihmisen rajoittuneisuuden. Humanistit nimittivätkin humanistisia tieteitä eli niitä tieteitä joiden harrastaminen tekee ihmisen humaanisemmaksi sanalla humaniora, joka on humanus-sanan komparatiivi.

Kirjallisuus

- Botkin, J. ym. 1979. No limits to learning.
Fauren raportti Learning to be, 1972. Sen suomen-noksen nimi Opiskelu on elämää (1976) kääntää teoksen perusajatuksen päivävästaiseksi.
Harva, U. 1981. Kohti elinikäistä kasvatusta. Teoksessa Elinikäinen kasvatustieteellinen tutkimus. Ihmiskäsitys, ihmiskatsomus ja kasvatustieteellinen tutkimus. Aikuiskasvatus 1/1982.
Vapaa-ajan käsite. Vapaan sivistystyön vuosikirja XXI, 1977.
Vapaa kansansivistystyö. 1943.
Yleissivistyksen historiasta ja elinikäisestä kasvatuksesta. Vapaan sivistystyön vuosikirja XXIII, 1979.
Lafarque, P. La droite et la paresse. 1880. Väinö Tannerin suom. Oikeus laiskuuteen. 1907, 1981.
Neues Pädagogisches Lexikon, 5. painos 1971. Sisältää Bildung-sanan merkityshistoriaa ja hyvän bibliografian.
Raivola, R. 1982. Koulutuksen yhteiskunnalliset tehtävät eduskuntapuolueiden ohjelmien valossa.
Sarjala, J. 1982. Suomalainen koulutuspolitiikka.
Sihvonen, J. Vapaasta kansansivistystyöstä kunnalliseen aikuiskoulutukseen. Aikuiskasvatus 1/1982.
Snellman ja sivistys. 1981. Jyväskylän yliopisto. Filosofian laitos. Julkaisu 14.
Tuomisto, J. 1977. Kansanvalistustyöstä aikuiskoulutukseen. Vapaan sivistystyön vuosikirja XXI.